

ska herrgårdarna? Både ja och nej, menar Lange. Hans studie visar snarare på att det finns likheter mellan det skånska och det danska men också skillnader. En skillnad värd att nämnas i sammanhanget är de så vanligt förekommande vattengravarna vid de skånska herrgårdarna, som inte alls förekommer i samma utsträckning i Danmark.

Langes studie av de skånska herrgårdarnas ekonomibyggnader är synnerligen gedigen. Jämförelser med Danmark och det dåvarande Sverige blandas med europeiska utblickar. Detta är i grunden en tillgång för läsaren, i synnerhet när de skånska herrgårdarnas arkitektur sätts in i ett större sammanhang och kopplas till idéströmningar som återfanns på kontinenten. Emellertid blir det tillsammans med författarens vilja att göra upp med äldre forskning och forskningstraditioner kring herrgårdar ibland lite tungt för läsaren och ibland känns det som om författaren tappar målet ur sikte och syftet med undersökningen hamnar i skymundan. Redovisningen av den faktiska undersökningen av ekonomibyggnaderna omfattar i realiteten färre sidor i boken än kapitlet om herrgården ur olika forskningsperspektiv. Detta är synd, jag hade gärna sett mer av Langes utmärkta analyser i samband med just byggnaderna i herrgårdskomplexet.

Väl värda att notera är de illustrationer som återges i Langes bok. Exempelen är väl valda för att illustrera både källmaterialet och för att belysa och förklara innehållet i texten. Utöver de tidigare nämnda vedutorna återger Lange även kartor och flera fotografier, både nytagna och äldre. För de redan byggnadshistoriskt intresserade är säkerligen mycket av detta inte nytt, men för en bredare publik

kan Langes sätt att använda sig av källmaterialet verka inspirerande.

Ulrich Langes bok *Ekonomibyggnader på skånska herrgårdar. Idéhistoriska speglingar i lantbrukets arkitektur* är på många sätt en lättillgänglig bok, trots att det i huvudsak är en akademisk framställning. Emellertid görs Langes resultat mer tillgängliga även för en bredare publik, främst genom hans lätta och lediga språk som tillsammans med de många exemplen gör studien levande och trovärdig. Det gedigna källmaterialet är utan tvekan författarens stora styrka och det är helt klart att Langes studie fyller en kunskapslucka när det gäller de skånska herrgårdsmiljöerna.

Marie Steinrud

Fil. dr. post doc., Etnologiska avd.,
Inst. för etnologi, religionshistoria &
genusvetenskap, Stockholms universitet
marie.steinrud@etnologi.su.se

Victor Edman, *Sjuttionhundratalet som svenskt ideal. Moderna rekonstruktioner av historiska miljöer*.

Nordiska museets förlag, 2008, 240 s.
ISBN 978-91-7108-525-2

På utställningen *Vita lögner* (Medelhavsmuseet, Stockholm) visar bemålade kopior av antika marmorstatyer föremålens ursprungliga färgprakt, och samtidigt belyses den europeiska konstpublikens ovilja att acceptera fakta som strider mot vedertagna kunskaper och värderingar.

Skulpturernas bemålning har varit känd sedan 1700-talet, men föreställningen om antikens rena, upphöjda vita marmorskulpturer har varit för fast rotad, för central i den västerländska konstuppfattningen, för att det verkliga förhållandet skulle kunna accepteras.

Roms och Greklandens vita marmor är inte den enda missuppfattningen om eller förvanskningen av gångna epokers visuella uttryck, som blivit grundläggande i en kulturell självuppfattning. För Sveriges del har lögnen några nyanser utöver vitt: blekblått, ljusgrått, några stänk puderosa och halmgult – så ser föreställningen om det svenska 1700-talet ut. Idag sprids berättelsen om den avskavda och bleka *Gustavian Style* över världen med hjälp av inredningsmagasin och diverse internationellt verkssamma designers och möbeltillverkare.

Detta konstruerade 1700-tal har en framträdande plats i föreställningarna om det svenska kulturarvet. Som Victor Edman visar i sin viktiga och klagörande bok *Sjuttionhundratalet som svenskt ideal. Moderna rekonstruktioner av historiska miljöer* har konstruktionen dock vuxit ur ett svenskt 1930-tal, snarare än 1700-talet.

Sjuttionhundratalet som svenskt ideal bygger på forskning som utförts inom ramen för ett större arkitekturhistoriskt projekt benämnt *Historismer i det moderna*, som genomförts vid Kungliga tekniska högskolan. I bokens avslutning sam-

manfattar författaren på ett klagörande sätt sitt syfte och de slutsatser han drar:

Syftet med denna studie har varit att undersöka hur bilden av det svenska 1700-talets byggda miljöer formades på ett målmedvetet sätt under 1900-talets första årtionden. De fragmentariska miljöer som fanns vid seklets början rekonstruerades metodiskt, inte minst med den akademiska forskningens hjälp, och vandrade sedan tillbaka in i historieskrivningen utan att skillnaden mellan fakta och fiktion klargjordes /.../ historieskrivning, kulturminnesvård och musealisering samverkade till att skapa ett mycket uppmärksammat svenskt kulturarv. Kunskapen om denna skapelseprocess är betydelsefull för att förstå och värdera det i hög grad restaurerade 1700-tal som vi möter idag.

Edmans ämne är således 1930-talets långtgående rekonstruktioner av svenska 1700-talsmiljöer, som han undersöker utifrån Skogaholms herrgård på Skansen, Carl von Linnés bostad i Uppsala samt Gustav III:s paviljong på Haga. Den övergripande målsättningen för dessa restaureringsprojekt var att skapa till synes autentiska helheter av byggnader med omgivning samt fast och lös inredning. Därmed var projekten också museala – det rörde sig inte bara om att restaurera byggnaderna, utan också om att använda dem för att ställa ut lämpliga föremål. För besökaren skulle dock (i viss mån med undantag för Linnés hem i Uppsala) denna museala funktion vara ”osynlig” – miljön skulle upplevas som autentisk.

Edmans detaljrika redogörelser för debatter, beslutsgång och restaureringsförlopp bygger på studier av själva byggnaderna samt arkivaliska dokument rörande restaureringarna och samtida texter som belyser hur miljöerna och restaurering-

arna betraktades. Författaren lyfter också fram de institutioner och individer som framstår som särskilt betydelsefulla för målsättningar och genomförande, och visar hur tidens sakkunskap representerad av forskare, museimän och arkitekter samverkade för att återskapa 1700-talsmiljöerna så korrekt som möjligt, om än med varierande utgångspunkter. Ålderdom och patina betonades särskilt i fråga om Skogaholms herrgård och Linnés hus, medan Gustav III:s paviljong fick bli ”som ny”. De omsorgsfullt rekonstruerade helheterna var dock samtidigt medvetet osanna, såtillvida att besökarna inte informerades om i vilken utsträckning de betraktade ett ursprungligt respektive ett reproducerat 1700-tal. Som författaren framhåller suddades gränserna också snabbt ut i det allmänna medvetandet, och även inom konsthistorieämnets historieskrivning.

De tre miljöerna som undersökts har som författaren framhåller en kronologisk, geografisk och social spridning, även om de alla är högreståndsmiljöer. Förutsättningarna och målsättningarna för restaureringarna var inte heller identiska, utan belyser skiftningar i det tidiga 1900-talets uppfattningar om begrepp som nationalitet, social tillhörighet, konstnärligt värde och kvalitet. Gemensamt representerar dock projekten en ideologisk omsvängning i kulturminnesvården. Efter den intensiva debatten om restaureringar som bröt ut vid sekelskiftet, hade det dröjt flera decennier innan man åter kunde se ett värde i att skapa miljöer där helhetsintrycket snarare än autenticiteten var avgörande. Förändringen skedde inte utan motstånd från representanter för den tidigare ståndpunkten, vilket klart framgår. Edman analyserar också de drivkrafter som kunde ligga bakom restaure-

ringsbesluten. Vad gäller Gustav III:s paviljong, för att nämna ett exempel, bidrog en uppvärdering av byggnaden och den gustavianska epoken som stegrades under 1920-talet. Det blev till slut en ”alltför stor skillnad mellan det ideella värdet och den på många sätt bristfälliga byggnad som existerade i verkligheten.”

Edman visar också hur utvecklings-tanken – föreställningen om stilarna som avlöser varandra – präglade den tidens syn på de kulturhistoriska miljöerna och konsthistorieskrivningen. De rekonstruerade miljöerna blev ett sätt att uttrycka detta, och på ett annat plan samhällets utveckling från det gamla till det moderna. Därmed väcks också frågor om tidens syn på kontinuitet – uppfattade man en förbindelse mellan den enkla, rena historiska stil man skapade och den enkla rena funktionalismen som fick sitt genombrott under samma epok? En sådan tendens tycks ha funnits, inte minst i tidens upplevelse av den rekonstruerade paviljongen på Haga, men samtidigt var attityden ambivalent. Det gamla var gammalt och hade sitt värde, men skulle inte påverka det nya. Hur tydligt det nya påverkade det gamla har av naturliga skäl uppfattas först av senare generationer.

Finns också förklaringen till varför vi idag så varmt omhuldar *the Gustavian Style* i samspelet mellan nutid och dåtid i 1930-talets restaureringar? Om den internationella ”gustavianska stilen” utgör de vita designsoffornas och nyfunktionalismens stilhistoriska motsvarighet är det följdriktigt att *the Gustavian Style*, precis som funktionalismen, i själva verket är ett barn av 1930-talet.

Sjuttonhundratalet som svenskt ideal är en mycket välskriven och välformulerad bok, full av klagörande fakta och in-

sikter. Den väcker frågor om mångtydiga och laddade begrepp som autenticitet, äkthet, upplevelse, fiktion, och borde vara angelägen läsning för såväl museimän som 1700-talslajvare – och många andra.

Merit Laine

Docent i konsthvetenskap
merit.laine@telia.com

Gunilla Linde Bjur (text), Krister Engström (foto), *Stationshus. Järnvägsarkitektur i Sverige*. Balkong förlag 2010, 512 s. ISBN 978-91-85581-16-0

En gång var järnvägsstationen den svenska landsbygdens viktigaste samlingsplats, den verkliga kontakten med den stora världen. Det var en plats för rörelse och frihet, men också för avsked och vemod. En motsägelsefull miljö, som inspirerat många från författare och konstnärer till filmregissörer och fotografer. Stillheten efter det sista kvällståget, perrongens ödslighet och spåren som försvinner i fjärran. Den tysta väntsalen, som nyss sjöd av liv, de bruna bänkarna, panelerna med de urblekta affischerna. Och naturligtvis den obligatoriska vågen, som nästan aldrig någon vägde sig på men som ändå alltid fanns där. Allt detta hör numera till en svunnen tid, en tid då järnvägen fortfarande dominerade transporterna till lands och där det ännu var möjligt att lösa en tur och retur.

Nu är det andra tider. Järnvägssta-

tionen har blivit resecentrum med olika servicefunktioner, i den mån den inte lagts ned eller blivit ersatt av ett enkelt, prosaiskt vindskydd. Här och var står kanske det gamla stationshuset kvar, tomt och igenbommat eller också ombyggt till privatbostad. I bästa fall finns stationsnamnet kvar på fasaden, där man med viss möda kanske också kan läsa sig till höjden över havet och avståndet till Stockholm.

Kring det förra sekelskiftet nådde järnvägsbyggandet sin höjdpunkt i Sverige. Stationer och andra till järnvägen knutna byggnader uppfördes i rask takt över ett väldigt geografiskt område, från Lappland i norr till Skåne i söder. Och nu var det inte enbart trä som användes som byggnadsmaterial – vilket varit det dominerande alltsedan järnvägens barndom på 1850-talet – utan också sten. Statens järnvägar hade ett eget arkitektkontor, där ingenjörsofficeren Adolf Wilhelm Edelsvärd, den förste chefsarkitekten, tidigt stakat ut vägen. Han följdes av Folke Zettervall, som kom att förvalta arvet från pionjärtiden väl, samtidigt som han utvecklade och också förändrade järnvägsarkitekturen med Krylbos magnifika stationshus med sina hörntorn, taksprång och ornamentala murverk som det kanske mest berömda exemplet. Till de betydelsefulla arkitekterna hörde också den funktionalistiskt skolade Birger Jonson som förde in nya strömningar i järnvägsarkitekturen, där Falköpings central från 1935 bildade utgångspunkt.

Men tjugo år senare hade bilden blivit en annan. Från 1950-talet hade bilar och bussar tagit över mycket av transporterna och investeringarna styrdes allt mer över till vägbyggen. Statens järnvägar avvecklade sitt arkitektkontor, och sedan staten

hade tagit över nästan hela järnvägsnätet upphörde tågtrafiken på allt fler linjer. Mellan 1950 och 1971 lades omkring 130 bandelar ned liksom ett stort antal stationer. Många av dessa bomrades igen och förföll och stationshusen blev för många nu istället en symbol för den tid som varit. Det skulle dröja till oljekrisen på 1970-talet innan man sakta åter började inse tågets fördelar. Men det är egentligen först nu på 2000-talet som vi glädjande nog har kommit dithän att nya järnvägar byggs och nya stationer invigs, låt vara i en betydligt mindre omfattning än vid förra sekelskiftet.

Under närmare hundra år var järnvägen också en viktig uppdragsgivare för arkitekterna. Oavsett om det gällde en liten landsortstation – sedan 1800-talet ofta uppförda efter särskilda typritningar – eller en större centralstation, lades alltid ned stor omsorg på dessa byggnader och miljöer. Få är väl de kategoribyggnader där 1800-talets och 1900-talets alla arkitekturströmningar sammanfattas så väl som just i järnvägsstationerna, från de pittoreska, närmast villalikhande husen med sina sirliga träutsmyckningar via den nationalromantiska borgarkitekturen och den fornnordiska träbyggnadstraditionen till funktionalismens sparsmakade formspråk och 1950-talets enkla envåningshus i putsat tegel.